

Доц. дфн Ана Стойкова

РЕЦЕНЗИЯ

за конкурс за заемане на академичната длъжност „доцент”
по професионално направление 2.1. Филология (Българска литература.
Стара българска литература) в Института за литература – БАН
на д-р Мая Йорданова Петрова-Танева

Д-р Мая Петрова-Танева е сред най-талантливите и високо квалифицирани изследователи на старобългарската литература. Завършила Националната гимназия за древни езици и култури и специалност История в Софийския университет, Мая Петрова специализира „История и теория на културата“ в СУ и продължава образованието си в Централноевропейския университет с магистратура, където по-късно защитава и докторат върху Бдинския сборник (2000). Междувременно тя специализира и Палеославистика в Института по славистика на Католическия университет в Льовен, Белгия. Рядко добре подготвен специалист, в своите научни занимания тя проявява прецизност и добросъвестност и способност за многостранен интердисциплинарен подход към проблематиката. Нейните публикации са в няколко области – преди всичко литературната история, където разработва важни проблеми, свързани с жанровата типология и структурата на т.нар. „материци“ и с текстологията на съдържащите се в тях агиографски творби за жени светици, както и въпроси от областта на византийската и православнославянската агиография и агиология, на средновековната историография и пътеписа във Византия и земите на южните славяни. Трудовете ѝ обхващат различни аспекти на изследваната проблематика – издирване на неизвестни произведения на средновековната оригинална и преводна литература и въвеждането им в научно обращение, проследяване на историята на произведенията в славянската ръкописна традиция, обикновено в съпоставка с византийската, културологичен, литературноисторически и текстологически анализ и издаване на текстове.

В конкурса за заемане на длъжността „доцент“ Мая Петрова е представила хабилитационен труд, посветен на един непроучен в южнославянските литератури женски култ, „Помощница на царете: света императрица Теофана в южнославянската традиция“ (274 с.), 30 студии и статии, 19 от които публикувани след защитата на дисертацията ѝ, както и значителен брой (38) енциклопедични статии, поместени в ESS и Scripta Bulgarica. Рецензията взема предвид преди всичко публикуваните след 2000 г.

трудове, а по-ранните посочени в списъка се използват, само за да се очертае по-добре характерът на нейните научни приноси.

Хабилитационният труд на Мая Петрова е посветен на един специфичен светителски култ – този на благочестива византийска владетелка, който поради стечение на историко-политическите обстоятелства изиграва важна роля в културната история на южните славяни през Късното средновековие. Комплексната разработка на тази тема позволява чрез един конкретен случай да се проследи широк кръг аспекти на византийско-славянските културни и литературни връзки и влияния и да се направят наблюдения върху същността и механизмите на разпространение на светителските култове на Балканите. Изследването засяга политическите и идеологическите причини за появата и налагането на култа във Византия през X в. и за проникването и развитието му в балканските славянски страни четири столетия по-късно, като се опира главно на агиографски и химнографски източници – византийски и славянски. Подобно изследване предполага детайлно проучване на цялата известна изворова база от славянски ръкописи и поставянето им в контекста на византийската книжовна традиция, задълбочено познаване на значителна по обем научна литература в областта както на славистиката, така и на византологията; не по-малко важни за подобно изследване са и професионалните познания по история, филология и културология. В своя труд Мая Петрова демонстрира сполучливо съчетание на всички тези елементи и в резултат представя едно оригинално интердисциплинарно проучване, което може да бъде полезно на широк кръг специалисти. В центъра на труда си тя поставя един забележителен – и по съдържание, и по език и стил – житиен текст, възникнал във Византия, но несъхранен в гръцки преписи, който е бил преведен на два пъти в южнославянска среда през втората половина на XIV в. – т. нар. *Житие от дякон Николай*.

Книгата е структурирана в съответствие с научната проблематика, която се оформя около литературната традиция, свързана с култа към св. имп. Теофана. В пространния Увод Мая Петрова излага историческите факти, свързани с живота на светицата, канонизацията ѝ, развитието на култа, историята на мощите ѝ и литературните произведения, които са ѝ посветени във византийската литература. При всеки въпрос, който се повдига, тя представя обобщена картина на научните изследвания, главно в областта на византологията, които обхващат забележителен брой монографии и проучвания по частни въпроси от края на XIX в. до наши дни (библиографията, приложена в края на труда обхваща около 300 заглавия). Прави

впечатление внимателният подход на авторката към изказаните преди нея становища и хипотези. Тя ги излага с внимание и респект, но същевременно запазва позицията си на обективен изследовател, който има формирано собствено мнение по много въпроси. Запазените до днес византийски извори за живота на имп. Теофана са разгледани от Мая Петрова, като е отчетена важността им за формирането на култа и като източник на сведения за различни аспекти на живота във Византия през епохата на Македонската династия. Много интересни са наблюденията ѝ за характера на култа към светата владетелка. Във Византия той търпи развитие – от предимно политически обусловен, с пропаганден характер, създаден за възвеличаване на Македонската династия, до постепенното му превръщане в култ на светица изцелителка и чудотворка. В България и Сърбия обаче, почти четири столетия по-късно, култът към Теофана се развива във връзка с пренасянето на мощите ѝ и превръщането ѝ в закрилница на славянските балкански държави пред османската опасност.

Най-значително място в труда е отделено на *Житието на имп. Теофана от дякон Николай*, запазено само в славянски преписи. Анализът му показва, че то е преработка на по-ранното *Анонимно житие* (мнение, изказано и от руската изследователка Крейнина) и сравнението между двете произведения дава възможност на Мая Петрова да проследи типологията на трансформациите, настъпили в новия текст. Авторката поднася интересен анализ на литературния стил на дякон Николай и стига до извода, че той е характерен за времето на Палеолозите и говори за талантив, ерудиран писател, който променя значително по-старото *Анонимно житие*, макар да остава в руслото на агиографските метафрази. Сравнявайки запазените преписи на *Житието* тя установява, че един от тях пази различен превод, т.е. към края на XIV – началото на XV в. то е било преведено два пъти в южнославянска среда. М. Петрова анализира двата превода комплексно – на езиково-текстологично и историко-културологично равнище, макар че липсата на паралелен гръцки текст не позволява да се направят сигурни изводи за характера на езика и преводаческата техника, отразена в тях. Все пак наличието на два превода дава възможност да се разграничат измененията в *Житието от дякон Николай* в сравнение с основния му източник – *Анонимното житие*. Оказва се, че трите глави в текста на първия превод, идентифицирани като заемка от *Словото* на Николай Григора, не се отнасят към авторския текст на дякон Николай, тъй като отсъстват във втория превод, т.е. те са интерполация, направена вероятно на гръцка почва, но неизвестно кога и къде. Освен това, може да се предположи, че първият превод е възникнал вероятно в Търново през втората половина

на XIV в, а вторият – в Сърбия или на Атон към края на XIV – началото на XV в., и е, може би, направен по поръка на деспот Стефан Лазаревич. Мая Петрова се спира и на множество лексикални особености в текстовете на двата превода, обръща внимание на значителните разночетения между тях, прави предположения за появата на някои специфични думи и изрази в текста. Изключително интересни са сведенията за произхода на втория превод, дело на Инока от Далша, и разсъжденията за причините, довели до неговото възникване – поредният пример за блестящото съчетаване на историка и филолога в изследванията на Мая Петрова, което ѝ позволява да разгледа проблематиката в цялото ѝ многообразие и убедително да защити своите тези.

Особен интерес представлява главата, в която са анализирани възможните връзки на Патриарх Евтимий с *Житието от дякон Николай* – доколко е вероятно авторът на *Службата за Теофана* да е направил и неговия първи, търновски превод (хипотеза, изказана от Кл. Иванова в по-ранно проучване). След внимателен и детайлен съпоставителен анализ на *Службата* с всички агиографски творби, посветени на Теофана, М. Петрова посочва, че за авторството на превода не могат да се направят категорични изводи, доколкото стилът е характерен изобщо за епохата, но доказва по убедителен начин, че Патриарх Евтимий несъмнено е познавал *Житието от дякон Николай*, тъй като използваните от него в *Службата* биографични податки, сравнения и метафори биха могли да бъдат разбрани единствено в контекста на агиографската творба.

Заключението към труда представя, макар и само на седем страници, обобщена картина на появата, характера и разпространението на култа към имп. Теофана, значението и особеностите на познатото само в славянски преводи нейно *Житие от дякон Николай* и късните отзвуци на култа след връщането на мощите ѝ в Цариград. Изследваните и публикувани от Мая Петрова славянски преводи съхраняват една изчезнала във византийската книжнина творба, принадлежаща към високата дворцова литература на X в., а появата им в южнославянска среда в края на XIV – началото на XV в. и присъствието им в ръкописи, свързани с най-изтъкнатите книжовници от Късното южнославянско средновековие показва високия престиж, с който творбата се е ползвала през онази епоха. Този кратък текст резюмира сполучливо резултатите от изследването и е пример за ясна мисъл и отлично формулиране на направените изводи.

Издадените в приложение текстове са също ценен принос, които ще се ползват във всички следващи проучвания върху култа към имп. Теофана и свързаните с него агиографски текстове. М. Петрова е публикувала двете синаксарни жития и двата

превода на *Житието на дякон Николай*, като първият от тях е издаден по преписа на Владислав Граматик (сполучливо избран като непубликуван досега препис, дело на изтъкнат книжовник) с коректно направени разночетения по всички останали преписи, а втория (фрагментарно запазен) паралелно със съответните части от преписа на Гавриил Урик. Накрая са приложени апокрифните молитви от XVII-XVIII в., които илюстрират жизнеността на култа към имп. Теофана като лечителка и чудотворка през следващите столетия.

Бих искала да обобщя, че книгата е един зрял труд на добре подготвен специалист медиевист, какъвто е, отдавна знаем това, Мая Петрова. Това е изследване в една изключително интересна област, използван е целият запазен в библиотеките ръкописен материал и е проучена огромна литература, а събраната информация е анализирана в широк историко-политически и културен контекст. Книгата е написана с хубав език и, независимо от сериозния и задълбочен подход към повдигнатите въпроси, се чете леко и увлекателно.

Сред най-ценните научни приноси на М. Петрова са публикациите, свързани с култовете и агиографските творби за жени светици в южнославянската ръкописна традиция. Нейният интерес е продиктуван от изследването ѝ върху Бдинския сборник (непубликуваната ѝ докторска дисертация, 2000), който съдържа такива текстове. В продължение на почти две десетилетия авторката открива в ръкописните сбирки, въвежда в научно обращение, анализира от културноисторическа, литературоведска, текстологична и езиковедска гледна точка неизвестни или непроучвани произведения, посветени на раннохристиянските светици Таисия, Марина, Параскева/Петка Римлянка, Пелагия от Тарс, Теодора Александрийска, Ефросина Александрийска, преди в последните години да обърне поглед към благочестивата византийска императрица и закрилница на българската столица Теофана. Много ценни са приносите ѝ за идентифициране на редица преводи като много ранни, възникнали на глаголица или с преславски произход. Забележително в проучванията на Мая Петрова е това, че в тях тя не следва една и съща установена схема, а във всяка публикация намира нов, различен и оригинален проблем, свързан с анализирания текстове – само ще спомена анализа на мотива за разкаялата се блудница, отразен в няколко жития от Бдинския сборник (1999), преславските керамични „етикети“ за мощи и връзката им с почитането на св. Марина (2008), непознатата версия на житието на Теодора Антиохийска, идентифицирана като източник на ексцерпта в Изборника от 1076 г. (2013). В пряка връзка с изследванията върху отделни агиографски произведения се

намират няколко публикации, поставящи светителските култове в по-широк контекст. Като принос към старобългарската агиология може да бъдат оценени студиите на М. Петрова „За култа и агиографската традиция на св. Марина“ (2008), в която се представят литературните и фолклорните компоненти на този популярен сред южните славяни култ, „Светците от Супрасълския сборник“ (2012, в съавторство с М. Йовчева), където за въз основа на целия византийски и старобългарски изворов материал се проследява проникването и разпространението в старобългарската традиция на включените в паметника паметни, и ценното изследване „Търновският надпис на Иван Асен II, св. 40 „добропобедни“ мъченици и някои аспекти на култа им във Византия и в средновековна България“ (2014) и др.

Безспорна заслуга на Мая Петрова е изучаването на т.нар. „материци“, т.е. сборниците, съдържащи жития само на жени светници. За пръв път в палеославистиката тя събира и анализира сведенията за тези книги, като се спира на техните типологични образци във византийската литература („A Picture of Female Religious Experience: Late-Byzantine Anthologies of Women Saints“, 1995), на състава, произхода и особеностите им в славянската ръкописна традиция („Славянски сборници от материчен тип: състав, произход и особености“, 1999), като открива забележителни сходства между състава и предназначението на Бдинския сборник и някои от руските сборници от материчен тип („Жени и книги: за „женските“ сборници и модели на поведение във Византия и Slavia Orthodoxa“, 2009). Част от тази проблематика, свързана с конкретни въпроси от историята на Бдинския сборник, е предмет на проучванията „Коя е светородната царица Анна от Бдинския сборник?“ (1999, в съавторство с Нина Гагова) и „The Ghent Manuscript of the Bdiniski Zbornik: the Original or a Copy?“ (2001), безспорен принос и нов етап в изучаването на този известен старобългарски паметник. Теоретичното осмисляне на мястото на тези сборници в книжовния процес през византийското и славянското Средновековие дава надеждна основа за анализа и интерпретацията и на агиографските наративи в тях и ще бъде изключително полезно за широк кръг изследователи.

Важен дял в научните занимания на М. Петрова са проучванията върху някои историографски и поклоннически съчинения. Тя въвежда в научно обращение неизвестен препис от *Летовника* на Георги Амартол (2009) и идентифицира един ръкопис, смятан досега за *Хрониката* на Амартол, като най-ранен славянски препис на *Хрониката* на Йоан Зонара (2010), който при това съдържа интересни пояснения и глоси към основния текст. След статия си върху *Описанието на Светите места* в

Бдинския сборник (1995, в съавторство), в която е показано, че текстът е специално адаптиран за целите на съставителската концепция на сборника, М. Петрова посвещава две проучвания на *Описанието на Палестина* от Константин Костенечки. Важен принос е първата публикация на издирения от нея пълен текст на това съчинение (1998) и новобългарският му превод, придружен с научен коментар и бележки (2014).

Своята висока квалификация, добра осведоменост и научна добросъвестност Мая Петрова демонстрира и в популярните обобщаващи енциклопедични и речникови статии, поместени в *Encyclopaedia Slavica Sanctorum* и *Scripta Bulgarica*, подхождайки към предмета им със същата задълбоченост и отговорност, както към публикациите си в специализираните научни издания. Разглеждайки научната ѝ дейност, не трябва да пропускате нейната работа като част от екипа на сп. „Старобългарска литература“ (от 2006 г.), където тя се проявява като изключително компетентен и надежден редактор.

Като имам предвид научните приноси на гл. асистент д-р Мая Петрова-Танева, значението на нейните публикации и нейните изследователски качества, смятам, че мога убедено да препоръчам на уважаемото Научно жури тя да бъде избрана за доцент по професионално направление 2.1. *Филология* в Института за литература при БАН.

5 февруари 2018 г.

(доц. д.ф.н. Ана Стойкова)